

Роль толерантності в політичному процесі

Розглянута роль толерантності як умови демократизації, гуманізації, раціоналізації політичного процесу. Зроблений висновок про виконання нею світоглядної, культурно-виховної, соціалізаційної, консолідаційної функцій стосовного його учасників і щодо залежності їхньої реалізації від типу політичного процесу.

Ключові слова: толерантність, політичний процес, демократія, ідентичність, влада, опозиція

Необхідність динамічного політичного процесу, який би призводив до конструктивних результатів, що мають значення для прогресивного розвитку суспільства, не викликає жодних сумнівів. Об'єктивні потреби в модернізації держави висувають перед українською владою завдання не просто забезпечити соціально-політичну стабільність, а досягти її на засадах демократичної консолідації. Однією з важливих передумов і засобів реалізації цього виступає політична толерантність.

Толерантність та її роль у політичному процесі розглядаються частіше за все в більш широкому контексті аналізу природи демократії, консенсусу, елітизму, демократичного способу правління і лідерства, політичної комунікації і дискурсу або, навпаки, на матеріалах конкретного місцево-регіонального рівня. Цьому присвячені праці західних вчених Л. Бобо, Дж. Гібсона, Р. Даля, А. Лейпхарда, Дж. Мюллера, К. Нанна, Д. Растоу, С. Стауффера, Ю. Хабермаса та інших, вітчизняних – О. Бабкіної, Є. Бистрицького, Є. Головахи, Н. Паніної, Ф. Рудича та інших, дисертації українських дослідників М. Арудова, П. Вознюка, Н. Дубовик, О. Москаленко, М. Потураєва, Р. Сирінського, А. Тітаренка, російських М. Гулієва, С. Ільїнської, О. Маркової, Є. Родіонової, В. Шаліна. Однак цілісного

однозначного розуміння ролі толерантності в політичному процесі на даний час вченими не сформовано.

Потребують подальшого вивчення сутність феномену політичної толерантності та методика її виміру, особливості місця і ролі толерантності у політичному процесі у зв'язку з його типом, вплив культури толерантності на перебіг політичного процесу. Розгляд вказаних питань зумовив завдання даної статті.

Предметом політологічного аналізу у дослідженні толерантності, як зауважує О. Маркова, є якісна характеристика відносин між особистостями з різними поглядами, між громадськими рухами, релігійними організаціями, політичними партіями, інформаційними структурами, суб'єктами владних повноважень. У функціональному плані політична толерантність являє собою норму або принцип діяльності соціально-політичних суб'єктів, дотримання якого виступає передумовою запобігання насильницьких конфліктів та забезпечення миру й безпеки [1,с.32].

Іншими словами, політична толерантність передбачає певний рівень терпимості суб'єктів політичної сфери до інших політичних ідеологій та політичних цінностей та їхніх носіїв, до відмінної політичної дії та поведінки. Це положення було покладено в основу методики вимірювання політичної толерантності, уперше розробленої С. Стауффером. Вчений в ході соціологічного опитування запропонував ряд питань стосовно готовності респондентів сприймати або не сприймати той чи інший вид діяльності з боку тих груп, до яких була найбільша на той час у США неприязнь, - комуністів, соціалістів і атеїстів. Виявилась залежність між рівнем толерантності і рівнем освіти, віком і статтю, а також вплив суб'єктивно відчутної загрози з боку цільової групи на нетолерантність до неї [2,р. 1-25].

Як видно, формування та функціонування політичної толерантності/ нетолерантності відбувається у зв'язку із розмежуванням у суспільстві по лінії «Ми» – «Вони» і виробленням ставлення до «чужої» групи. Структура «чужої» групи відображає уявлення, які є найбільш поширеними і пануючими

в масовій свідомості конкретного суспільства на конкретний час. Тому, як справедливо зазначає Є. Родіонова, не існує одного єдиного, найкращого способу вимірювання рівня політичної нетолерантності [3,с.66].

Головне у вимірюванні політичної толерантності зафіксувати ставлення індивіда до Іншого у зв'язку з його належністю до певної соціальної групи, наявність якої (на думку цього індивіда) сприяє або перешкоджає його можливості реалізувати основоположні свободи і права, становить для нього загрозу або є безпечною, допомагає або заважає йому отримати доступ до необхідних для реалізації його соціально-статусних ролей у суспільстві та задоволення низки докорінних духовних потреб культурних ресурсів – мови, релігійного вірування, історичної пам'яті, етнопобутової символіки тощо.

Згідно з теорією соціальної ідентичності розуміння себе й самооцінка здійснюються через визначення групової належності шляхом порівняння себе з іншими, виокремлення позитивної значущості, цінності та емоційної переваги власної групи, а відповідно, й себе перед іншими, і на цій підставі – через усвідомлене дистанціювання від решти груп та від осіб, що до них належать. Завдяки ідентифікації в індивіда формується позитивна самооцінка, зрозумілий для нього дизайн та ієрархія значущості соціальних об'єктів його оточення, з'являються суб'єктивні підстави та пояснення смислів, дій, вчинків.

У зв'язку з вище зазначеним, коли йдеться про витoki політичної нетолерантності, про вивчення шляхів формування примирення, терпимості, злагоди у суспільстві, заслуговують на увагу будь-які соціально-групові ідентичності в ньому, які здатні продукувати видимі культурні відмінності між членами даного суспільства. Вимірювання стану та динаміки цих відмінностей, оцінок їх громадською думкою є одним з ключових завдань моніторингу політичної толерантності.

Роль толерантності в політичному процесі, з нашого погляду, варто аналізувати у зв'язку з природою самої політики. За англо-американською традицією слід виділяти в ній три аспекти: politics - науку і мистецтво правління, політичні погляди, справи, питання ; policy - доцільну діяльність,

мистецтво правління; polity - форму або процес правління, суспільство як організований стан, державу [4, р. 484]. Тому все, що має безпосередній стосунок до управління справами в державі, належить до сфери політики, яка постає як відносини панування і підкорення, а влада – як засіб, за допомогою якого вони забезпечуються.

Слід підкреслити, що політика - це не лише безпосереднє керівництво, управління, ухвалення рішень та інші ознаки динамічної природи владного впливу. Це - комплекс явищ, інститутів, відносин, процесів, які формують державно-правову, партійну, виборчу, політико-технологічну, політико-світоглядну та деякі інші сфери суспільного життя. Разом з ідеями, принципами, програмами, уявленнями, стереотипами, забобонами вони утворюють політичний світ, який існує тільки як феноменальність з принциповою для демократії недовершеністю аргументації [5, с.86]. Звідси випливає об'єктивна можливість толерантності в політиці, яка в умовах демократії є відкритою для участі всіх зацікавлених суб'єктів на засадах рівності, взаємної поваги й відповідальності за слова і діла. Тому й комунікативні практики, принципи політичного дискурсу не повинні бути безальтернативними, а мають орієнтуватись на припустимість кількох варіантів на шляху до *загального блага*. Як усвідомлення цього в позиціях більшості суб'єктів політики в країнах західної ліберальної демократії традиційно формується поміркованість, яка механізмами соціалізації передається новим поколінням і яка зумовлює в них прихильність до учасницької, відкритого типу політичної культури .

Сучасні суспільства, в тому числі й українське, - це багатоскладові з глибокими лініями розділення на мовно-етнічні, релігійно-церковні, професійно-корпоративні, соціокультурні та інші сегменти з вираженою їх суб'єктністю та специфічністю інтересів кожного з них. Механізми погодження цих інтересів і підтримання цілісності політичної системи для таких суспільств розроблені А. Лейпхардтом в теорії співсуспільної демократії. В ній передбачається можливість долучати кожен сегмент до відповідальної

співучасті у владі через коаліцію політичних партій, в тому числі сегментарних, через механізми «взаємного вета», що є гарантом інтересів меншості; через принцип пропорційності як нейтральний і неупереджений спосіб мінімізації загрози розколу коаліції тощо[6,с.75]. Така можливість спів-участі і спів-правління реалізується за певних умов, в тому числі, суб'єктивних, – налаштованості на компроміс і співпрацю з лідерами інших сегментів, що безумовно потребує від них прояву толерантності.

Демократія за визначенням заперечує за будь-ким право монополізувати за собою остаточну істину і однобічно встановлювати соціальний порядок. Істина розглядається як деякий прагматичний інваріант, що постає у формі домовленостей, чим підсумовується процес тривалих консультацій, переговорів, дискусій, торгу і компромісів. Ігнорування комунікативно-дискурсивного способу на шляху до загальнонаціонального консенсусу з актуальних політичних проблем, брак політичної довіри та згоди породили в ряді країн відносини непоступливості й нетерпимості. Приміром, позиція іспанської влади полягає в тому, що «вести переговори з терористами аморально, адже вони сповідують ідеї сепаратизму», і тому навіть тільки за спробу розпочати в режимі діалогу дискусію щодо надання незалежності Країні басків був засуджений до ув'язнення керівник обраної місцевим населенням регіональної державної адміністрації Хуан Хосе Ібаррече [7]. У відповідь на закритість влади до діалогу баскські сепаратисти у своїх вимогах також фактично не йдуть на компроміси і не припиняють вчиняти терористичні акти. Склалося коло взаємного відчуження сторін конфлікту, сама можливість якого продукується підтримкою значним сегментом населення як влади, так і сепаратистів. Схожа картина спостерігається й на Північному Кавказі. Щоб позбавити терористів підтримки з боку населення, в Росії останнім часом до кримінального кодексу запровадили відповідальність всіх тих осіб, хто не лише прямо був долучений, але й опосередковано, просто в силу життєвих обставин, був причетний до тих, хто скоює терористичні акти.

Вказані приклади добре ілюструють той факт, що рівень толерантності у взаєминах учасників політичного процесу залежить не тільки від владних еліт і правлячого класу, але й від наявної підтримки їхніх дій з боку оточення, від ставлення широкого загалу до самої проблеми і до тих суб'єктів, які позиціонують себе як її безпосередні учасники, з іменем яких дана проблема асоціюється у минулому або її вирішення пов'язується у майбутньому. Будь-які теперішні конструктивні дії щодо досягнення толерантності в політичному процесі не принесуть очікуваного результату, якщо масову свідомість тривожить тематизований якимись подіями усталений причинно-наслідковий зв'язок між наочною актуальністю проблеми і часовими вимірами та передумовами її виникнення чи вирішення.

Важливою особливістю впливу толерантності на політичний процес є власне тип самого процесу. В умовах західного типу толерантність сприяє відтворенню та вдосконаленню «правил гри» в ході демократичних змагань за мандат довіри електорату. Попри спалахи нетолерантності із взаємними звинуваченнями, особливо під час виборчих перегонів, і влада, і її опоненти врешті-решт виявляють зацікавленість в існуванні одне одного в якості повноцінних учасників політичного процесу. Опосередкованим свідченням цього є практика державної підтримки політичних партій в цілому ряді країн, а також суворий моніторинг з боку громадськості за дотриманням встановлених правил боротьби на політичному полі.

Принципове визнання за кожною політичною силою права на формування державної влади та її політики не може не продукувати толерантності. Для взаємодій між конкурентами потрібен мінімум взаємної толерантності, впевненості в тому, що опонент раціонально зорієнтований взяти до уваги «чужі» аргументи та інтереси. Без такої зацікавленої уваги немає сенсу в діалозі – в іншому разі це буде імітацією або маніпулюванням опонентом і громадськістю. Толерантність, таким чином, сприяє демократизації й гуманізації перебігу політичного процесу. Лише в боротьбі за встановленими правилами кожен з провідних акторів зможе здобути більшу прихильність з

боку виборців. Тому узвичаєними і популярними є телевізійні дебати між кандидатами на високі державні посади.

Якщо ж «правила гри» порушуються (класичний приклад – уотергейтський скандал у США), то на порушника очікують громадські санкції. В кінцевому рахунку від такої боротьби виграє електорат, який віддає перевагу поміркованим політичним силам і відмовляє у широкій підтримці радикалам, хоча й не забороняє їм брати участь у виборчих перегонах. Таким чином, толерантність виступає затребуваним принципом функціонування демократичного політичного процесу, що разом з іншими чинниками надає прозорості та передбачуваності діям його учасників, слугує раціональному вибору на користь здорового глузду та поміркованості.

Окрім сприяння демократизації, гуманізації, раціоналізації політичного процесу роль толерантності реалізується також через інші її функції: світоглядну, культурно-виховну, соціалізаційну, консолідаційну. Всі вони діють разом у напрямі легітимації Іншого як повноцінного *спів-учасника* політичного життя, визнання права специфічної групової ідентичності на формування та репрезентацію соціального порядку специфічними засобами політичного процесу через *рівну* доступність і *рівноправність* різних суб'єктів в їхніх зусиллях з абсорбції та артикуляції не співпадаючих, конкуруючих між собою партикулярних інтересів. Через це толерантність виступає одним із цивілізованих принципів етики і культури політичного життя загалом і політичної боротьби, зокрема.

Завдяки високій культурі толерантності прискорюється політична соціалізація, оптимізується формування якостей громадянина, відчуття причетності до суспільних справ, прищеплюється повага до демократичних норм та ідеалів, формується та відтворюється спільнота їхніх прихильників – громадянське суспільство. Толерантність закріплює в учасників політичних подій впевненість у доцільності та кінцевій результативності застосування конвенційно-консенсусних форм в їхньої діяльності.

Вказані функції здійснюються не самі по собі, а через конкретні дії того чи іншого суб'єкта політичного процесу. Для цього йому потрібен деякий мінімум політичних знань і відкритість до засвоєння нових, навіть якщо ті суперечать його усталеним поглядам. Важливе також раціонально-критичне відношення до багатоманітності суспільних інтересів соціальних класів, верств, груп населення, що конвертується у плюралізм вчень, концепцій, ідеологій. кожна з яких претендує на самостійний статус. Цим зумовлюється необхідність для всіх бути відкритими і активними у політичних взаємодіях, прагнути зрозуміти Іншого і диференціювати в його позиції ту інакшість, що детермінується його об'єктивним статусно-рольовим репертуаром, від інакшості, що впливає з індивідуально-неповторних рис характеру, набутого життєвого досвіду, ситуативних зобов'язань тощо.

Позитивну роль толерантності можна побачити на прикладі функціонування системи прийняття рішень у Європейському Союзі. Як наголошують дослідники, ця система відзначається багаторівневістю та еластичністю реагування на зростаючу складність євроінтеграційних завдань і викликів. При її напрацюванні задовольнялися інтереси як малих, так і великих держав-членів, і таким чином ці дві групи могли у свій спосіб брати участь у механізмі прийняття рішень, відстоюючи власні інтереси. Інституції ЄС виявилися здатними сприйняти та відстоювати інтереси різних сфер бізнесу та населення. Від режиму одностайності в ухваленні рішень за умовами Лісабонської Угоди 2007 року Європейський Союз переходить до використання методу простої або кваліфікованої більшості [8,с.123-124].

В умовах незахідного політичного процесу авторитарна влада не зацікавлена в толерантності, небезпідставно вбачаючи в ній прямий виклик власному монопольному положенню. Переслідуючи інакомислення і усіяко обмежуючи можливості для діяльності неконтрольованої опозиції, вона ґрунтує власну легітимність виключно на застосуванні насилля, поєднуючи його часто із агресивним політичним маніпулюванням масовою свідомістю. За таких умов, як правило, тривалий час залишається без змін деспотичний режим як

інституція, хоча персональний склад правлячої верхівки може змінюватися, нерідко перебуваючи під загрозою фізичного знищення чи політичного небуття. Військові перевороти в країнах Африки, Азії і Латинської Америки упродовж ХХ ст., так само як й «кольорові революції» та масові бунти на початку 2011 року в Єгипті, Тунісі, Ємені, Бахреїні, Лівії засвідчили, що відсутність реальної опозиції як визнаного гравця на політичній арені призводить до непередбачуваності подій, до крайнощів охлократії, до неспроможності врегулювання цивілізованим способом – шляхом переговорів спірних проблем суспільно-політичного життя, а також до того, що відчутного просування країни на рейках прогресивної модернізації практично не відбувається.

Перемога над старим режимом з усією гостротою ставить питання про відповідність нової влади вимогам часу і ситуації, що склалась, про її здатність діяти в інтересах всього суспільства, а не на користь кланових груп, як це мало місце, приміром, в ситуації з приходом до влади К. Бакієва у Киргизстані у 2005 р., і - головне – про рівень її легітимності, адже воля багатотисячного мітингу невдоволених на столичній площі все ж не є синонімом волі багатомільйонного електорату.

Оскільки в Україні, за справедливою оцінкою М. Михальченка, переважає незахідний тип політичного процесу [9,с.28-29], то це викривлює та суттєво обмежує розгортання конструктивного потенціалу толерантності. що проявляється в наступному.

По-перше, через організаційно-кадрову слабкість політичних партій, ідеологічну дисперсність позицій більшості з них, їхнє походження не «знизу» як відгук на потребу в інституціоналізації групових інтересів, а «згори» як засіб обслуговування амбіцій окремого політика чи клану, через брак внутрішньопартійної демократії політичний простір не структурується природним чином за визнаними в якості раціональних, демократичних й справедливих правилами гри. Відповідно, агенти політичного процесу не мотивуються до консенсусно-конвенціональних форм взаємодій на різних

рівнях, а орієнтуються на екзогенні чинники впливу – адміністративний ресурс, організовані ними ж виступи засобів масової інформації, політичну корупцію, підтримку «майдану», протекцію з боку зарубіжних покровителів і потужних бізнесових структур тощо.

По-друге, опозиційність сприймається в категоріях протистояння всім і кожному. В боротьбі із чинною владою опозиційні сили не виступають як раціональні критики, не помічають здобутки своїх опонентів. А прийшовши до влади, вони не виявляють бажання виокремити позитивне в діяльності своїх попередників і показати електорату, як, спираючись на це, можна працювати у подальшому, але більш ефективно. Українська опозиція як політичний інститут керується ортодоксальним марксистським лозунгом зруйнувати зроблене до них *«до основания, а затем»* втілювати в життя власний проект. В дусі цієї логіки здійснюються зміни Конституції, законів, пріоритетів соціально-економічного, культурного будівництва і така відсутність державно-політичного спадкоємства абсолютно не передбачає толерантності. Норми та цінності її є чужорідними для узвичаєної в нас детерміністсько-лінійної суб'єктивації політичного процесу, а застосовуються вони скоріше як елемент демократичного фасаду.

По-третє, для українського політичного процесу властивий наголос на ролі і значенні окремих лідерів, кожен з яких, аби не втратити популярності серед прибічників, немов зібрані в одній команді футбольні зірки, не виявляє здатності до злагоджених командних дій. Запекла боротьба між Н. Вітренко, О. Морозом, П. Симоненком стала на заваді для консолідації лівого руху і перетворення його на реальний інструмент впливу на олігархічні структури. Хоча кон'юктурно «трапляються випадки і несподіваної кооперації», але це не міняє їх взаємного несприймання [10,с.81].

Та ж сама запекла боротьба точиться й на правому політичному фланзі, що призвело до розколу колись потужного НРУ і деградації його як політичної сили. Міжусобиця в помаранчевому таборі розпочалась практично одразу після приходу до влади у 2005 р., коли «сформувалося кілька груп впливу, представники яких досить часто переслідували свої, далеко не альтруїстичні

цілі, а до того ж відверто протистояли одне одному» [11,с.35], що врешті-решт спричинило поразку і Тимошенко, і Ющенко.

По-четверте, українські політичні партії схильні претендувати на вираження світогляду і представляти спосіб життя, а, будучи при владі, вони фактично нав'язують свої версії суспільного буття у якості таких, що повинні мати безпосередній стосунок до загального блага, універсалізують власні переконання. Прикметною ознакою цього є поділ учасників політичного життя на «українських» і «неукраїнських» не лише у відомих гаслах В. Ющенко «Думай по-українськи», але й в деяких наукових розвідках, приміром, в міркуваннях Світлани Корж, що для подолання ціннісного розколу українського суспільства необхідне формування дійсно української внутрішньої та зовнішньої політики[12]. Толерантність за цих обставин може сприйматися як нерішучість, непевність, аморфність життєвої позиції, як недоречна для серйозного політика невизначеність в поглядах.

По-п'яте, сфера політики не відокремлена чітко від сфер суспільних відносин (економічних, соціальних, релігійних, етнічних тощо) і від особистих стосунків, мережа яких розростається навколо президентської вертикалі та утворює непрозорий, такий, що керується політичної доцільністю, холдинг з підготовки та виробництва державно-політичних рішень. Він функціонує за правилами ієрархічно організованої централізованої управлінської піраміди, на горі якої апарат Президента, що виконує фактично роль штабу, який від імені глави держави надсилає накази, директиви, розпорядження. Для політичної толерантності значно звужується поле – поле вільної гри політичних сил за правилами, які ж вони самі для себе виробляють і за необхідності – змінюють.

По-шосте, негативно на політичну толерантність впливають такі риси процесу як пріоритетність символічного та емоційного аспектів української політики перед конкретними питаннями, інтенсивність політичних дискусій з приводу смисложиттєвих, аксіологічних, історіософських, культурологічних проблем. Оскільки, як слушно підкреслює М. Потураєв, «толерантність розширює базу соціального консенсусу» [13,с.17], а ціннісно-сміслові

розходження майже не піддаються нівелюванню та уніфікації і тим самим їхня тематизація лише віддаляє всіх від консенсусу, то, відповідно, зосередженість на вище вказаних проблемах учасників політичного процесу привносить в його перебіг додатковий імпульс взаємної нетолерантності.

По-сьоме, політичний процес часто обходиться без активної участі політичних брокерів, а різноманітні підготовлені фахівцями та експертами пропозиції надто тривалий час перебувають на розгляді в коридорах влади, з часом поступово втрачають актуальність. Через це, приміром, підготовлені законопроекти щодо гармонізації суперечливих релігійно-церковних, мовно-етнічних, інших питань не стають адекватним «виходом» політичної системи, на «вхід» якої у вигляді відповідної вимоги вони вже надто давно потрапили.

Отже, політична толерантність і політичний процес перебувають у діалектичній взаємозалежності і взаємодії. Толерантність постає як системна властивість демократичної організації влади, як важлива передумова діяльності її суб'єктів, що сприяє гуманізації, динамічності й відкритості перебігу політичних подій, прозорості схвалюваних рішень, координованості здійснюваних заходів. Політичний процес задає соціокультурні координати і певні, в тому числі й інституціонально оформлені, стандарти діяльності суб'єкта, що врешті-решт може звужувати або, навпаки, розширювати простір функціонування норм і цінностей толерантності.

Потребує подальшого вивчення вплив толерантності на підходи учасників політичного процесу щодо аналізу й розв'язання суперечливих проблем забезпечення культурних прав тих чи інших груп населення в Україні, особливо в ракурсі того, що джерелом *суспільного* конфлікту, як не безпідставно вважає С. Ільїнська, є не сама по собі культурна самотність, а «культуралізація соціальних проблем в процесі конкуренції за ресурси» [14,с.161]. І хоча ми не згодні з категоричністю цієї думки, все ж вимушені визнати, що в ній є зернина істини.

Крім того перспективним є аналіз суб'єктивних факторів толерантизації політичного процесу – рівень підготовки державних службовців, політичної

культури представників правлячої еліти, лідерів, функціонерів та активістів політичних партій, засобів масової інформації, громадських рухів, вплив ментальності та рис національного характеру на особливості діяльності на політичній арені.

Список використаних джерел

1. Маркова Е.А. Толерантность в политическом процессе: региональный аспект: дис. на соискание уч. степ. канд. полит. наук. – Чита, 2007. – 169 с.
2. Muller J. Trends in Political Tolerance//Public Opinion Quarterly (1988). – Vol. 52 (1). – P. 1 – 25.
3. Родионова Е.В. Социальные факторы политической толерантности в современном российском социуме: дис. на соискание уч. степ. канд. социол. наук. – СПб., 2003. – 177 с.
4. Hornby A. Oxford Student's Dictionary of Current English. – Oxford, 1984.
5. Богачов А. Відкритий політичний світ – прихований політичний етос// Філософська думка. – 2009. - № 1. – С. 80 – 95.
6. Лейпхардт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование/ Пер. с англ. Под ред. А.М. Салмина, Г.В.Каменской. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
7. Баскская проблема после выборов в Испании / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www//spain.org.ru/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=490>
8. Антонюк Н. Утко Г. Трансформація системи прийняття рішень як передумова ефективного функціонування ЄС// Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. – Вип. 15. - 2010. – С. 121 – 125.
9. Михальченко М. Політика регульованих суспільних перетворень – результат реалізації теорії сучасних модернізацій// Наука. Влада. Політика/ Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: Знання України, 2008. – С. 5 – 40.

10. Павленко І. Ідеологія лівих партій та організацій в Україні// Політичний менеджмент. – 2004. - № 6. – С. 79 – 87.

11. Кармазіна М. Кланова конкуренція у «післяпомаранчевий період» // Політичний менеджмент. – 2008. - № 4. – С. 33 – 44.

12. Корж С. А. Фрагментарна політична культура як вияв перехідного періоду розвитку українського суспільства: дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук. – К., 2009. – 211 с.

13. Потураєв М. Р. Консенсусний потенціал політичної комунікації в умовах ідеологічного плюралізму: автореф. дис. канд. політ. наук. –Дніпропетровськ, 2005. – 22 с.

14. Ильинская С.Г. Толерантность как принцип политического действия: история, теория, практика. - М.: Праксис, 2007. – 288 с.

Ханстантинов В.А. Роль толерантности в политическом процессе

Рассмотрена роль толерантность как условия демократизации, гуманизации, рационализации политического процесса. Сделан вывод о выполнении в отношении его участников мировоззренческой, культурно-воспитательной, социализаторской, консолидационной функций и о зависимости их реализации от типа политического процесса.

Ключевые слова: толерантность, политический процесс, демократия, идентичность, власть, оппозиция, политическая партия

Khanstantinov V.A. Role of tolerance in the political process

The role of tolerance as a condition for democratization, humanization, rationalizing the political process is analyzed. The paper makes conclusion of the performance of its ideological, cultural, educational, socialization, consolidation functions with respect to its participants. Their realization depends on the type of political process.

Key words: tolerance, political process, democracy, identity, power, opposition